

ROCZNIK TOMISTYCZNY
4 (2015)

ROCZNIK TOMISTYCZNY

4 (2015)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHE JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

4 (2015)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Maciej Słęcki, Magdalena Płotka, Anna Kazimierczak-Kucharska, Dawid Lipski, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Marie-Dominique Goutierre, Mieczysław Gogacz, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Wojciech Falkowski, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień, Marie-Dominique Goutierre, Piotr Mazur, Grzegorz Hołub, Andrzej Jonkisz, Paul J. Cornish, Marek P. Prokop

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Maciej Igielski (język polski), Adam Filipowicz (łacina, greka), Bernice McManus-Falkowska, Anna Kazimierczak-Kucharska (angielski), Christel Martin, Izabella Andrzejuk (francuski), Michał Zembrzusi (łacina),

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2015

ISSN 2300-1976

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów

POLSKA

Druk i dystrybucja:

WYDAWNICTWO von borowiecky

05-250 Radzymin

ul. Korczaka 9E

tel./fax (0 22) 631 43 93

tel. 0 501 102 977

www.vb.com.pl

e-mail: ksiegarnia@vb.com.pl

WYDAWNICTWO
von borowiecky

Spis treści

Od Redakcji.....	11
------------------	----

Uniwersytet na rozdrożu.

O uniwersytecie i nauczaniu uniwersyteckim z Antonim B. Stępnem rozmawiają Artur Andrzejuk, Magdalena Płotka, Izabella Andrzejuk i Witold Płotka	13
--	----

Rozprawy i artykuły

Marek P. Prokop Le concept de l'éternité et du temps dans le <i>Liber de causis</i>	27
Artur Andrzejuk Problem istnienia w Komentarzu Tomasza z Akwinu do <i>Liber de causis</i>	39
Michał Zembrzusiński Realna różnica między intelektem czynnym i możliwościowym w ujęciu św. Tomasza z Akwinu.....	63
Tomasz Pawlikowski <i>Liber de definitionibus</i> i scholastyczny problem <i>adaequatio</i>	97
Karolina Ćwik Czy św. Tomasz był eudajmonistą?	113
Magdalena Płotka Jak nakaz moralny wynika z natury świata? Koncepcja prawa natury św. Tomasza z Akwinu na tle stoickiej i późnośredniowiecznej tradycji.....	129
Iwona Solecka-Karczewska Zgodność rozumu i wiary w <i>Summa theologiae</i> Tomasza z Akwinu	145
Mieszko Pawlak Państwo i Kościół w myśli św. Tomasza z Akwinu i Marsyliusza z Padwy	163
Urszula Wolska Wizja człowieka ponowoczesnego a tomistyczna teoria osoby	191
Anna Mandrela Tomistyczna filozofia bytu i buddyjska filozofia pustki	215
Sebastian Taboń Tomizm czeski w latach 1879-1948.....	239

Tłumaczenia

Tomasz z Akwinu <i>O geocentryzmie</i> , tekst łaciński i polski (tłum. Marcin Karas)	251
Kamil Majcherek Zagadnienie pośmiertnej identyczności ciała Chrystusa i pośmiertnego nazywania części Jego ciała w <i>Quaestiones quodlibetales</i> św. Tomasza z Akwinu	267
Tomasz z Akwinu <i>Quaestiones quodlibetales</i> , II, q. 1, a. 1 et III, q. 2, a. (tłum. Kamil Majcherek).....	279

Sprawozdania i recenzje

Michał Zembrzusi, Izabella Andrzejuk Tomizm na Konferencji Naukowej „Etyka i polityka”	289
Magdalena Płotka Sprawozdanie z konferencji naukowej „W kręgu średniowiecznej etyki”	293
Anna Kazimierczak-Kucharska Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej z okazji 740-lecia śmierci św. Tomasza z Akwinu oraz św. Bonawentury z Bagnoregio	297
Michał Zembrzusi Sprawozdanie z wręczenia Nagród imienia Profesora Mieczysława Gogacza i sympozjum pt. „Tomizm konsekwentny”	303
Anna Kazimierczak-Kucharska, Izabella Andrzejuk Filozofia tomistyczna na konferencji „Od etyki cnót do etyki chronienia osób. Podstawy wychowania społecznego i politycznego”	307
Izabella Andrzejuk, Anna Ambroziak, Agnieszka Paprocka-Waszkiewicz, Izabela Kozłowska, Marcin Wodziński, Artur Andrzejuk Tomizm w Fundacji Dobrej Edukacji „Maximilianum”	311
Michał Zembrzusi Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji: „Towards Biblical Thomism. The Biblical Exegesis of Thomas Aquinas and Its Contemporary Relevance”	319
Anna Kazimierczak-Kucharska, Karolina Ćwik Sprawozdanie z udziału w Międzynarodowej Konferencji „Oblicza Mistyki”	323
Michał Zembrzusi Recenzja: Tomasz Bartel, <i>Prawda i byt. Ujęcie prawdy ontycznej w „Quaestio disputata de veritate” świętego Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo Rolewski, Złotorya 2008	325
Magdalena Płotka Recenzja: Michał Głowała, <i>Pojedynczość. Spór o zasadę indywiduacji w scholastyce</i> , Wrocław 2012, Oficyna Naukowa PFF, ss. 197	329
Dorota Zapisek Recenzja: Mateusz Penczek, <i>Wola i intelekt w filozofii Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, ss. 322.	335
Artur Andrzejuk Recenzja: Aleksander z Afrodyzji, <i>O duszy</i> , przekład z jęz. greckiego Monika E. Komsta, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 281.	339
Artur Andrzejuk Recenzja: Św. Tomasz z Akwinu, <i>Komentarz do „Hermeneutyki” Arystotelesa</i> , przekł. z jęz. łac., wprowadzenie i komentarz Andrzej P. Stefańczyk, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 639.	345
Artur Andrzejuk Recenzja: Tomasz Pawlikowski, <i>Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 514.	351
Izabella Andrzejuk Filozoficzne i teologiczne aspekty religii. Recenzja: Ks. Piotr Moskal, <i>Traktat o religii</i> , Lublin 2014, Wydawnictwo KUL, ss. 247.	355

Marcin Karas

Recenzja: Santiago Ramirez OP, *Autorytet doktrynalny św. Tomasza z Akwinu*, przeł. Mariusz Beściak, Warszawa 2014, ss. 324.....359

Magdalena Płotka

Recenzja: *Glossae – Scholia – Commentarii. Studies on Commenting Texts in Antiquity and Middle Ages*, (eds.) M. Mejer, K. Jażdżewska, Anna Zajchowska, Peter Lang, Frankfurt am Main–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien 2014, ss. 201.....363

Artur Andrzejuk

Recenzja: Bożena Listkowska, *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego*, Oficyna Wydawnicza Epigram, Bydgoszcz 2014, ss. 304. 367

Anna Kazimierczak-Kucharska

Recenzja: 1) *Tomizm polski 1879-1918. Słownik filozofów*, red. B. Listkowska, A Andrzejuk, Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin 2014, ss. 168; 2) *Tomizm polski 1919-1945. Słownik filozofów*, Radzymin 2014, ss. 171; 3) *Tomizm polski 1946-1965. Słownik filozofów*, Warszawa–Radzymin 2015, ss. 218..... 371

Anna Kazimierczak-Kucharska

Recenzja: Tomasz Stępień, *Doktor anielski o aniołach*, Warszawa 2014, Towarzystwo „Powściągliwość i Praca”, ss. 180. 375

Dawid Lipski

Recenzja: Michał Zembruski, Magdalena Płotka, Andrzej Nowik, Adam Filipowicz, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk, *Z metodologii historii filozofii, w: Opera philosophorum medii aevii. Textus et studia*, t.14, Warszawa 2015, ss. 160.....379

Polemiki i dyskusje

Wojciech Golonka

Odpowiedź na krytyczne uwagi dra Marka Prokopa odnośnie do mego artykułu *St Thomas d'Aquin en tant que philosophe: le problème des sources*385

Odpowiedź Marka Prokopa 393

Izabella Andrzejuk

Spór o filozofię moralną św. Tomasza z Akwinu. Próba wskazania na źródła odmiennych stanowisk É. Gilsona i F. van Steenberghena. Na marginesie dyskusji M. Prokopa z artykułem W. Golonki..... 397

Nota o autorach.....411

Table of Contents

Editorial	11
-----------------	----

University at the Crossroads.

University at the Crossroad. University and its Teaching with Antoni B. Stępień – Artur Andrzejuk, Magdalena Płotka, Izabella Andrzejuk, Witold Płotka	13
--	----

Dissertations and articles

Marek P. Prokop The Concept of Eternity and Time in <i>Liber de causis</i>	27
Artur Andrzejuk The Problem of Being in Thomas Aquinas' Commentary on <i>Liber de causis</i>	39
Michał Zembrzusiński The Real Distinction Between Agent and Potential Intellect in Approach Thomas Aquinas	63
Tomasz Pawlikowski <i>Liber de definitionibus</i> and Scholastic Problem <i>adaequatio</i>	97
Karolina Ćwik Thomas Aquinas's Eudaimonistic Ethics	113
Magdalena Płotka How is Moral Imperative a Result of the Nature of the World? The Concept of Natural Law in St. Thomas Aquinas's Account Stoic and Late Medieval Tradition	129
Iwona Solecka-Karczewska Compatibility of Reason and Faith in <i>Summa Theologiae</i> of Thomas Aquinas	145
Mieszko Pawlak Church and State in the Thought of St. Thomas Aquinas and Marsilius of Padua	163
Urszula Wolska The Vision of Postmodern Man and Thomistic Theory of the Person	191
Anna Mandrela Thomistic Philosophy of Being and Buddhist Philosophy of Emptiness	215
Sebastian Taboń Czech Thomism in 1879-1948	239

Translations

Tomasz z Akwinu <i>About Geocentrism</i> , Latin and Polish Text (transl. Marcin Karas)	251
Kamil Majcherek The Issue of Posthumous Identity of Christ's Corpus and Posthumous Naming Parts of His Body in <i>Quaestiones quodlibetales</i> of St. Thomas Aquinas. The Introduction to Translation	267
Tomasz z Akwinu <i>Quaestiones quodlibetales</i> , II, q. 1, a. 1 et III, q. 2, a. (transl. Kamil Majcherek)	279

Reports and Reviews

Michał Zembrzusi, Izabella Andrzejuk Thomism at the Conference 'Ethics and Politics'	289
Magdalena Płotka The Report of the Conference 'In the Sphere of Medieval Ethics'	293
Anna Kazimierczak-Kucharska The Report of the Conference on the Occasion of 740 Anniversary of Death of St. Thomas Aquinas and St. Bonaventure.....	297
Michał Zembrzusi The Report of Presentation Professor Mieczysław Gogacz Prizes and Symposium 'Consequential Thomism'	303
Anna Kazimierczak-Kucharska, Izabella Andrzejuk Thomistic Philosophy at the Conference 'From Virtue Ethics to Protect People as a Persons Ethics. The Basics of Social and Political Education'	307
Izabella Andrzejuk, Anna Ambroziak, Agnieszka Paprocka-Waszkiewicz, Izabela Kozłowska, Marcin Wodziński, Artur Andrzejuk Thomism in a Foundation of a Good Education 'Maximilianum'	311
Michał Zembrzusi The Report of the International Conference: 'Towards Biblical Thomism. The Biblical Exegesis of Thomas Aquinas and Its Contemporary Relevance'	319
Anna Kazimierczak-Kucharska, Karolina Ćwik The Report of Participation in the International Conference 'The Faces of Mysticism'	323
Michał Zembrzusi Review: Tomasz Bartel, <i>Prawda i byt. Ujęcie prawdy ontycznej w „Quaestio disputata de veritate” świętego Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo Rolewski, Złotoryja 2008	325
Magdalena Płotka Review: Michał Głowała, <i>Pojedynczość. Spór o zasadę indywiduacji w scholastyce</i> , Wrocław 2012, Oficyna Naukowa PFF, ss. 197	329
Dorota Zapisek Review: Mateusz Penczek, <i>Wola i intelekt w filozofii Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, ss. 322	335
Artur Andrzejuk Review: Aleksander z Afrodyzji, <i>O duszy</i> , przekład z jęz. greckiego Monika E. Komsta, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 281	339
Artur Andrzejuk Review: Św. Tomasz z Akwinu, <i>Komentarz do „Hermeneutyki” Arystotelesa</i> , przekł. z jęz. łac., wprowadzenie i komentarz Andrzej P. Stefańczyk, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2013, ss. 639	345
Artur Andrzejuk Review: Tomasz Pawlikowski, <i>Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu</i> , Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 514	351
Izabella Andrzejuk Philosophical and Theological Aspects of Religion. Review: Ks. Piotr Moskal, <i>Traktat o religii</i> , Lublin 2014, Wydawnictwo KUL, ss. 247	355

Marcin Karas	
Review: Santiago Ramirez OP, <i>Autorytet doktrynalny św. Tomasza z Akwinu</i> , przeł. Mariusz Beściak, Warszawa 2014, ss. 324.....	359
Magdalena Płotka	
Review: <i>Glossae – Scholia – Commentarii. Studies on Commenting Texts in Antiquity and Middle Ages</i> , (eds.) M. Mejer, K. Jażdżewska, Anna Zajchowska, Peter Lang, Frankfurt am Main–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien 2014, ss. 201	363
Artur Andrzejuk	
Review: Bożena Listkowska, <i>Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego</i> , Oficyna Wydawnicza Epigram, Bydgoszcz 2014, ss. 304.....	367
Anna Kazimierczak-Kucharska	
Review: 1) <i>Tomizm polski 1879-1918. Słownik filozofów</i> , red. B. Listkowska, A Andrzejuk, Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin 2014, ss. 168; 2) <i>Tomizm polski 1919-1945. Słownik filozofów</i> , Radzymin 2014, ss. 171; 3) <i>Tomizm polski 1946-1965. Słownik filozofów</i> , Warszawa–Radzymin 2015, ss. 218.....	371
Anna Kazimierczak-Kucharska	
Review: Tomasz Stępień, <i>Doktor anielski o aniołach</i> , Warszawa 2014, Towarzystwo „Powściągliwość i Praca”, ss. 180.....	375
Dawid Lipski	
Review: Michał Zembrzusi, Magdalena Płotka, Andrzej Nowik, Adam Filipowicz, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk, <i>Z metodologii historii filozofii</i> , w: <i>Opera philosophorum medii aevii. Textus et studia</i> , t. 14, Warszawa 2015, ss. 160.....	379

Controversy and Discussions

Wojciech Golonka	
The Response to Marek Prokop's (PhD) Critical Comments to my Article <i>St Thomas d'Aquin en tant que philosophe: le problème des sources</i>	385
The Marek Prokop's Response	393
Izabella Andrzejuk	
The Dispute about St. Thomas Aquinas' Moral Philosophy. An Attempt to Indicate the Sources of Different Positions É. Gilson and F. van Steenberghen. In the Margin of M. Prokop Discussion with article of W. Golonka	397
Note about authors.....	411

Filozoficzne i teologiczne aspekty religii

Recenzja

Ks. Piotr Moskal, *Traktat o religii*, Lublin 2014, Wydawnictwo KUL, ss. 247.

Wśród nowych publikacji podejmujących problematykę religii rozumianej jako relacja osobowa pomiędzy Bogiem i człowiekiem na uwagę zasługuje książka księdza profesora Piotra Moskala. Autor znany jest z innych publikacji nawiązujących do tej problematyki, jednakże omawiana tu pozycja stanowi – jak się wydaje – pewne podsumowanie jego dotychczasowych badań. Piotr Moskal w swojej książce stara się pokazać najważniejsze zagadnienia związane z religią, rozumieniem jej istoty i wszystkich wynikających z tego konsekwencji. Całość, składająca się z czterech części, faktycznie jest (zgodnie z tytułem pozycji) „traktatem o religii”. Książkę otwiera rozdział omawiający zarówno istotę, jak i genezę religii (Część I: „Istota i geneza religii”). W osobnej części znalazła się kwestia poznawania na płaszczyźnie religii. Tu Autor podejmuje zagadnienia związane z doświadczeniem religijnym, stosunkiem ludzkiego rozumu do Bożego Objawienia oraz poznaniem przez

miłość (określanym jako poznanie afektywne).

Autor, zwracając uwagę na bardzo różne sposoby określania tego, czym jest religia, rozwija określenie religii chrześcijańskiej na fundamentach tomistycznych. Religia oznacza bowiem kontakt człowieka z osobowym Bogiem, jego więź z Nim. Tak rozumiany Bóg jest Kimś, z Kim można nawiązać relację, rozmawiać z Nim (modlitwa), oddawać należną cześć (pietyzm i religijność), kochać (zbawienie jako zjednoczenie z Bogiem przez miłość). Ów Bóg pozostaje też w innych relacjach z człowiekiem – jest jego Stworzycielem, jest też celem człowieka, dającym szczęście wieczne i pełne. Wszystkie wymienione wątki znajdziemy także w stosownych fragmentach *Summa theologiae*. Prof. Moskal uzupełnia jednak te określenia swoiście „dynamicznym” ujęciem istoty religii. Piśze bowiem, że religia katolicka „jest określonym sposobem życia ludzkiego” (zob. s. 21). Ma to oznaczać, że relacje

Bóg–człowiek są dynamiczne, że życie ludzkie jest naznaczone ciągłym ruchem do Boga rozumianego jako cel doczesnej wędrówki człowieka. Innym (również tomistycznym) akcentem jest wyraźne wskazanie, że w tej podróży człowiek wykorzystuje wszystkie środki, którymi dysponuje, posługując się całym swoim wyposażeniem (zarówno sfery cielesno-zmysłowej, jak i duchowej). Tak więc to cały człowiek kieruje się do Boga, angażując się w przyjaźń z Nim. Żadna sfera człowieka nie jest „gorsza” w tej przyjaźni.

Z kolei druga część książki („Poznanie w religii”) stanowi wątek teoriopoznawczy w zagadnieniu relacji człowieka z Bogiem. Kolejność taka wydaje się być bliska ujęciom fenomenologizującym, gdzie pierwszeństwo daje się teorii poznania przed metafizyką (strukturą bytu). Pozostaje zatem wciąż otwarte pytanie, od czego należy zaczynać: od omówienia struktury realnych bytów, czy od ujęć poznawczych rzeczywistości? W podrozdziale poświęconym afektywnemu poznaniu Boga, P. Moskał, korzystając z ujęcia Tomasza, że niekiedy skierowujemy się poznawczo do Boga, pobudzeni najpierw miłością do Niego,

wyprowadza wnioski o szczególnym znaczeniu takiego typu „poznania” w relacjach człowieka z Bogiem, które są skutkiem naturalnej inklinacji człowieka ku Bogu. Wydaje się również, że afektywne poznanie Boga będzie szczególnie przydatne w przypadku aktu wiary, polegającego na przyjęciu prawdy, której rozum nie jest w stanie pojąć. Tu bowiem pierwszorzędną rolę odgrywa czynność woli skłaniającej rozum do takiej postawy ze względu na autorytet Boga. Czy jednak nie jest tak, że owa naturalna inklinacja człowieka ku Bogu związana jest z tym, że, po pierwsze, Bóg jest Stwórcą istnienia ludzkiego, po drugie, że człowiek pragnie szczęścia nieprzemijającego, zdolnego zaspokoić wszystkie jego pragnienia? Z tego też względu kierujemy się do Boga jako celu, a za sprawą specyficznego związku Stwórcy ze stworzeniem mamy także „mgliste poznanie Boga”², które nie jest Jego poznanie w pełnym tego słowa znaczeniu. Jak się wydaje, wystarczy te kwestie wyjaśnić strukturą człowieka i Boga. Także religia jako relacja powinna być rozpatrywana właśnie w perspektywie podmiotu i kresu, powiązanych tą

¹ Problem kolejności nauk filozoficznych, a zwłaszcza metafizyki i filozofii poznania stanowił przedmiot dyskusji filozofów i wynikał z odmiennego rozumienia przedmiotu tej ostatniej. Przykładem mogą tu posłużyć różniące się stanowiska Antoniego B. Stępnia i Mieczysława Gogacza oraz A. B. Stępnia i Mieczysława Krąpca. Ślady tych różnic widać w treści wywiadów przygotowanych przez dr Bożenę Listkowską ze Stępnem i Gogaczem. Wspomniani filozofowie mówią tam o odmiennych punktach wyjścia w metafizyce, o przedmiocie i metodach zarówno metafizyki, jak i teorii poznania oraz o wzajemnych relacjach tych dwóch dziedzin. Zob. wywiad z prof. A. B. Stępnem: http://www.katedra.uksw.edu.pl/001wydarzenia/2008/abs_h_c/wywiad.htm, i z prof. M. Gogaczem: http://katedra.uksw.edu.pl/gogacz/wywiady/wywiad_listkowska.pdf. Z kolei polemika Stępnia z Krąpcem znajduje się w: *Studia i szkice filozoficzne*, t. 1, oprac. A. Gut, Lublin 1999.

² Zdaje się, że polskie tłumaczenie nie do końca oddaje to, co chciał przekazać św. Tomasz z Akwinu, który używa określenia: „...cognoscere [...] sub quadam confusione [...]”. Zob. *S. th.*, I, q. 2, a.1, ad. 1.

relacją, a zatem w perspektywie bytowej struktury Boga i człowieka, co autor zdaje się dostrzegać, zwracając uwagę na „trójczłonowość” aktu wiary (s. 62). Perspektywa teoriopoznawcza – jakkolwiek wzbogacająca i ciekawa – nie da nam pełnego wyjaśnienia tych zagadnień.

Poza tym uznanie pierwszeństwa woli przed intelektem w poznaniu afektywnym doprowadza nas do sytuacji, w której kierujemy się do czegoś, czego nawet w stopniu minimalnym i mglistym nie poznajemy, co dla Tomasza byłoby absurdem. Owszem, przyjmuje on taką sytuację, że możemy kogoś bardziej kochać aniżeli znać i ma to zastosowanie w przypadku Boga. Żeby jednak w woli zrodził się *affectus*, musi być owo „mgliste poznanie” Boga, że jest choćby celem zdolnym zaspokoić nasze pragnienia. Na temat wzajemnych zależności między intelektem i wolą w życiu kontemplacyjnym Tomasz jednak stwierdza, że życie kontemplacyjne zasadza się przede wszystkim na działaniu intelektu, który wywołuje w woli *affectus* (pobudza wolę do reakcji w postaci *affectus*), a to z kolei sprzyja natężeniu miłości do Boga³. Jeśli przyjąć Tomaszową interpretację, to kolejność reagowania była by jednak odwrotna do tej, którą P. Moskal proponuje w książce.

Zachęcający do polemiki fragment książki stanowi pierwszy rozdział drugiej części, poświęcony doświadczeniu religijnemu. W nim bowiem autor głosi, że niemożliwe jest „bezpośrednie poznanie Boga realnie istniejącego” (s. 45–46). Warto jednak zwrócić uwagę, iż św. Tomasz, z którego nauki i ujęć korzysta

(m.in.) na kartach swojej książki P. Moskal, omawia na stronach *Summa theologiae* oraz w komentarzu do *II Listu św. Pawła do Koryntian* takie zjawisko jak *raptus* i określa, że jest to bezpośrednie poznanie istoty Boga przez ludzki intelekt, gdzie inicjatorem poznania jest sam Bóg, który pozwala doznać się intelektowi człowieka. Oczywiście dla Tomasza jest to sytuacja całkowicie wyjątkowa i niekoniecznie przesądzająca o poziomie życia religijnego kogoś doświadczającego *raptus*. Warto też w ramach uzupełnienia dodać, że problem bezpośredniego poznania Boga przez człowieka podejmuje w swoich tekstach również Mieczysław Gogacz. Zwraca on uwagę, iż bywają sytuacje, w których Bóg daje się doświadczyć intelektowi możliwościowemu człowieka jako istnienie, i nazywa to doświadczeniem mistycznym. Problematyce doświadczenia mistycznego poświęcił Gogacz dwie książki i wiele artykułów, których niestety nie ma w bibliografii książki P. Moskala. Wydaje się, że jest to strata, gdyż zagadnienia związane z poznawalnością Boga i rozumieniem istoty religii zyskałyby dzięki wymienionym tekstom poszerzenie o ciekawe konteksty. Równie ciekawa mogłaby być polemika autora *Traktatu o religii* z poglądami św. Tomasza czy M. Gogacza.

Obszerną część całej książki stanowi uzasadnienie religii katolickiej (Część III: „Apologia religii katolickiej”). W znacznej mierze obejmuje ona uzasadnienia natury filozoficznej z zakresu teodycei. Swoje miejsce znajdują tu nie tylko znane nam „drogi” św. Tomasza z Akwinu, ale i roz-

³ Zob. tamże, II-II, q. 199, a.1, co.

ważania na temat relacji Boga do stworzenia, rozumienie Boga jako celu, wyjaśnienie racjonalności aktu wiary. Wszystkie te rozważania wymagają znajomości i przynajmniej zasygnalizowania ich kontekstów w postaci chociażby elementów filozofii człowieka, co autor czyni całkiem zręcznie. W tej samej części jest zarazem miejsce na dopełnienie tej filozoficznej perspektywy nauczaniem Kościoła i wskazanie na inne racje uzasadniające niejako sensowność religii katolickiej.

Ostatnia część książki poświęcona została problematyce prawdziwości religii (Część IV: „Aksjologia religii – diagnostyka religii – nawrócenie”). Autor zwraca tam uwagę, iż rozpoznanie prawdziwości religii jest w swej istocie czynnością „diagnostyczną”, a nie „poznawczą” (zob. s. 219). Takie ujęcie pozostawia pole wolnego wyboru dla tych, którzy uznają religię inną niż katolicka za prawdziwą, bo przecież takie uznanie (diagnoza) ma w sobie elementy subiektywizmu. P. Moskal zauważa zarazem, że diagnoza tego typu nie jest arbitralną decyzją *ad hoc*, lecz raczej poprzedza ją jakiś namysł człowieka, rozpoznanie. Czy chcemy, czy nie, wybór jakieś religii jako tej prawdziwej odbywa się po wcześniejszym poznaniu. Niejednokrotnie też – jak słusznie zaznacza P. Moskal – człowiek sam sobie pragnie odpowiedzieć na pytanie o podstawy wyboru religii. Z te-

go też powodu przydatna jest wiedza, która ułatwia postawienie prawdziwej diagnozy, a taką wiedzą jest przede wszystkim filozofia.

Swoistym dopełnieniem tej części książki jest podrozdział poświęcony tematowi nawrócenia. Autor wykazuje się w nim nie tylko znajomością życiorysów znanych konwertytów (m.in. André Frossarda, Vittorio Messori, Johna H. Newmana), lecz także podejmuje próbę choćby podstawowej charakterystyki nawrócenia jako pewnego zjawiska. Zwraca przy tym uwagę na różnorodność przebiegu nawróceń poszczególnych osób, co zarazem utrudnia klasyfikację tego zagadnienia.

Mimo braku wspomnianych w recenzji zagadnień książka P. Moskala stanowi prawdziwą „Sumę o religii”, która interesująco omawia wszystkie aspekty tej specyficznej relacji między Bogiem i człowiekiem. Stanowić też może cenną pozycję dla tych, którzy zajmują się tymi zagadnieniami zarówno naukowo, jak i dla tych, którzy chcą pogłębić przyjaźń z Bogiem i dowiedzieć się o niej czegoś więcej. Dzięki prostemu językowi, którym posługuje się autor, książka skierowana jest zatem do szerokiego grona odbiorców.

Wszystkie te wymienione zalety powinny skłaniać do zapoznania się z tą pozycją.